

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 18 • sayı / issue: 1 • yaz / summer 2018

ARAŐTIRMA
Research

Şerif Murtazâ'nın Emâli'sinde Şiirle İstişhad Metodu

Adnan Arslan

Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Temel İslam Bilimleri Bölümü Arap Dili ve Belagatı Anabilim dalı

adnan.arslan@bilecik.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-3989-6612>

GeliŐ Tarihi / Received: 21.02.2018 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 24.06.2018

Öz

Kur'an'daki bazı ifade ve kullanımların Arap dili açısından izaha muhtaç olduğu ve bu izahı yapmakta referans olarak sahabe zamanından itibaren Arap Őiirinin kullanılageldiği bilinmektedir. Zaman içerisinde "istişhat" olarak kavramlaŐan bu izah çabası, erken dönemden itibaren belli bir disipline girmiŐ ve geliŐmiŐtir. Hicri 4. Yüzyılda Abbasiler döneminin önde gelen ilmi Şahsiyetlerinden Şerif Murtaza, Emâli adlı eserinde anlaşılmasında güçlük "müşkil" bulunan ayet ve hadislerin izahında Arap Şiirini referans göstermiş, istişhada yoğun bir Şekilde yer vermiştir. Arap olmayan unsurların İslam'a giriŐi ve fasih Arap dilinin bundan etkilenmesi sonucu bazı ayetlerin anlaşılmasında yaşanan problemin çözümü olarak özellikle cahiliye Őiirindeki kullanımları esas almıştır. Bu makale, Şerif Murtaza'nın eserindeki istişhat yöntemini araŐtıracaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap edebiyatı, Şerif Murtaza, Emâli, İstişhat, Kur'an müşkilleri.

Sherif Murtaza's Method in His Work "Emali"

It is known that some of the expressions and uses of the Qur'an are in need of the sight of the Arabian language and that Arab poetry has been used since the companionship as a reference in making this explanation. This interpretation, which has been conceptualized as "consultation" over time, has entered into a certain discipline from the early period. In the 4th century, Sherif Murtaza, one of the leading scholars of the Abbasid period, referred to Arabic poetry in the light of verses and hadiths that were difficult to understand in his work "Emâli". The influx of non-Arab elements into Islam and the facade of the Arabic language is based on the use of poetry in particular as a solution to the problem of understanding some of the resulting verses. This article will investigate the method of consultation by Sharif Murtaza.

Keywords: Arabic literature, Charef Murtaza, Emali, Istishat, Quran's muskhils.

Atıf / Cite as

Arslan, Adnan, "Şerif Murtazâ'nın Emâli'sinde Şiirle İstişhad Metodu", *Marife*, 18/1 (2018): 279-296.

GiriŐ

Arap olmayan unsurların İslamiyet'e girmesi ile birlikte Arap dilini konuşanlar arasında "lahn" denilen hatalar ortaya çıkmıŐtır. Cahiliyede ve

İslamiyet'in erken döneminde de bu hatalar görülmüş olsa da lahnın, Kur'an'ı anlama konusunda tehlike arz edecek seviyeye ulaşması özellikle fetihler zamanına tekabül etmektedir.¹ Buna karşılık "lahn"ın Kur'an'a yanlış anlamlar vermeye sebebiyet vermesi kaygısıyla, hicri 2.yüzyıldan itibaren dilbilim ve sözlükbilim çalışmalarına başlanmıştır. Hareket noktası "Kur'an'ın muhafazası" olan bu filolojik çalışmalar literatüre, "Mecazu'l-Kur'an, İ'rabu'l-Kur'an, Müşkilu'l-Kur'an, Me'ani'l-Kur'an" adı altında girmiş² ve daha sonra yazılan tefsirlerin lugavî yorumlarında vazgeçilmez kaynak halini almıştır.

Bu çalışmalar, Kur'an'da geçen bazı kelimelerin anlamlarını bulma ve nahiv değerlendirmelerinde öncelikli olarak cahiliye şiirini esas almışlardır. Zira Hz. Ömer ve İbn Abbâs'ın Kur'an kelimelerini doğru anlamak için Arap şiirini referans göstermesi ve Sahabenin bu konuda onlara itiraz etmemesi, ayetleri anlamada şiirle istişhadın önemini ortaya koymuş³ ve özellikle lugavî tefsir ekolünde bir gelenek halini almıştır.

Bu makale, Abbasiler döneminin önde gelen ilmi şahsiyetlerinden olan Şerif Murtaza'nın (v. 436/1044) Emâli adlı eserinde, bazı ayetlerin tefsirinde Arap şiiriyle yapmış olduğu istişhatta izlemiş olduğu yöntemini ele alacaktır.

1. Şerif Murtaza ve Emâli Adlı Eseri

355/966 yılında Bağdat'ta dünyaya gelen Şerif Murtaza, Arapların edebiyat, ilim ve kültür alanlarında altın çağını yaşadığı bir dönem olan hicri dördüncü asırda yetişmiş ve dönemin edebi birikiminden had safhada istifade etmeyi başarmış bir şahsiyettir. Babası Ebû Ahmed el-Huseyn (v. 400/1009), Şia arasındaki itibarından dolayı Nakîbu'l-Eşraflık makamına getirilmiştir. Babasından sonra bu görevi kardeşi Şerif Radî devralmış ve onun vefatı sonrası bu göreve kendisi getirilmiştir.⁴

Şerif Murteza, Şia mezhebinin usûli farklılaşma sürecine girdiği dördüncü ve beşinci yüzyılda, mezhebin rivayete dayalı yaklaşımından akılcı bir anlayışa doğru dönüşüm geçirmesinde önemli bir rolü olmuştur. Hocası Şeyh Müfid'in akli esas alan anlayışının geliştirilmesi ve mezhep içerisinde kabul görmesinde etkili

¹ Ergüven, Şehabettin, "Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı Ve İlk Görüntüleri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/11 (2007): 156.

² Eroğlu, Ali, "Kur' an-ı Kerim'in Tefsiri ve Maânîl-Kur' an Müelliflerinin Kur' an Tefsiri'ne Getirdikleri", *Ekev Akademi Dergisi*, 6/10 (2002): 48.

³ Arpa, Abdulmuttalip, "Şiirle İstîşhâd Yöntemi Açısından Kurtubî'nin el-câmi' Li-Ahkâmi'l-Kur'an Tefsiri", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6/7 (2013): 94.

⁴ Müfessirin hayatı hakkında ayrıntı için bk: İbn Hallikân, *el-Vefeyâtü'l-a'yân*, tah: İhsân Abbâs, Dâru sâdir, Beyrut, 1970, C: III, ss. 313-317; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, tah: İhsân Abbâs, Dâru'l-garbi'l-İslâmi, 1. Baskı, Beyrut, 1993, C: IV, ss. 1728-1733; Ahmet Muhammed el-Ma'tûk, *eş-Şerif el-Murtazâ, Hayâtühû, sekâfetuhû, edebuhû ve nakduhû*, el-Muessesetu'l-Arabiyyeli'd-dirâseti ve'n-neşr, Beyrut 2008, s. 35.

olmuştur.⁵ Mezhebin akli bir yönde sistemleşme sürecinde büyük katkıları olan Ebu Ca'fer et-Tûsi'ye uzun yıllar hocalık yapmıştır.⁶

Tefsir ve kelam başta olmak üzere fıkıh ve edebiyat gibi alanlarda birçok eseri olan Şerif Murtaza,⁷ kaleme aldığı eserlerinde Arap şiirine olan hâkimiyetini göstermiş ve sıklıkla şiirlerden örnekler vermiştir.

Emâli adlı eserinde Şerif Murtaza, genel olarak anlaşılmasında güçlük yaşanan “müşkil” âyetlerin tefsirini ve “müteşabih” hadislerin yorumunu yapmaktadır. Bunu yaparken farklı vecihlere yer vermiş, kritiğini yapmış ve bunlar arasında tercihlerde bulunmuştur. Ayet ve hadislerde bulunan “müşkil” ve “müteşabih” ifadeleri yorumlarken Arap şiirinden istiştahatta bulunmuştur.

Emâli'de, bunların dışında Arap şiiri ve ahbar ile ilgili meclisler de bulunmaktadır. Bunlar ve ele aldığı yorumlar belli bir tertip üzere değildir. Bu eser üzerine çalışması olan Celil Kiraz, eserdeki bu yorum dağılımını konularına göre tasnif ederek büyük oranda gidermiştir.⁸

2. Şerif Murtaza'nın Emâlî'de Şiirle İstiştahatta Yöntemi

İki cilt, toplam seksen meseleve tekmileden ibaret olan Emâlî'nin tam adı “*Gureru'l-fevâid ve dureru'l-kalâid*”dir.⁹ Eser, mesele ve meclislerden ibarettir. Her bir meselede anlaşılmasında müşkil bulunan âyetler ve hadisler bulunmaktadır. Âyetlerin tefsirinde bulunurken sıklıkla şiirle istiştahatta bulunduğu göze çarpmaktadır. Zira 80 meselede yaklaşık 300 şiirle istiştahatta bulunmuştur. Çoğunlukla istiştahatta bulunulan şiirlerin kime ait olduğu zikredilirken kimi zaman da *كقول الشاعر* “şairin dediği gibi” ifadesi ile yetinilmiştir. Ahbâra ait olan meclislerde on ve daha fazla beyitli şiirlere yer verirken âyet ve hadis yorumlarında başvurduğu beyit sayısı bir iki beyitle sınırlı kalmaktadır. Bu yaklaşımının ayeti yorumlarken bağlamı uzun uzadıya şiirle meşgul etmeme hassasiyetinden kaynaklandığı söylenebilir. Şerif Murtazâ'nın hemen her mecliste şiirle istiştahatta bulunduğu görülürken, bazı meclislerde hiçbir beyte yer vermediği de vakidir. Bu durumun tefsire tabi ayetin içeriği ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin; aynı peygamber kıssasında farklı tasvirlerin yapılmış olması ile ilgili mecliste hiçbir şiir bulunmamaktadır. Konu müfessirler tarafından daha öncesinde incelenmiş ve

⁵ Kiraz, Celil, *Şerif Murtaza'nın Emâlî'sinde Kur'an Müşkilleri ve Müteşabihleri*, Emin Yayınları, Bursa 2010, s. 31.

⁶ Öz, Mustafa, “Tusi, Ebu Ca'fer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXI, 434.

⁷ Celil Kiraz, Şerif Murtaza'nın eserlerini içerik bakımından toplamda 23 eser olmak üzere; tefsir, kelam, fıkıh ve Arap dili ve edebiyatı başlıkları ile dörde ayırmıştır.

⁸ Eserde üzerinde önemle durulan kelâmi konulardan biri olan “Ru'yetullah ve Kaza-Kader” üzerine Muhammed Coşkun, “Mu'tezilî-Şîf Kur'an Yorumu Açısından Emâlî'l-Murtazâ, Ru'yetullah ve Kaza-Kader Meselesi Örneği” başlıklı bir makale yayımlamıştır. Mehmet Zülfi Cennet ise, “Şii / Usuli Geleneğin Kur'an Yorumu (Şerif Murtaza Örneği)” adlı çalışmasında Murtazâ'nın “yorum yöntemini” ortaya koymaya çalışmıştır. Eser büyük oranda el-Emâlî'den yararlanmıştır. Ahmet Muhammed el-Ma'tûk “eş-Şerif el-Murtazâ, Hayatûhû, sekâfetuhû, edebuhû ve nakduhû” çalışmasında Şerif Murtaza'nın daha ziyade edebiyatçılığına odaklanmış ve şiirlerinin tahlilini yapmaya çalışmıştır.

⁹ Diyanet İslam Ansiklopedisinde Şerif Murtaza maddesi yazarı Mustafa Öz, eserin ilk defa eserin Tahran'da [1272], ardından Kahire'de [1325] basılmış olduğu bilgisini vermiştir. Mustafa Öz, “Şerif el-Murtaza”, *DİA*, XXXIIX, 588. Araştırmamızda esas alınan “el-Emâlî”, Muhammed Ebu'l-Fadl tarafından tahkik edilip 1954 yılında Mektebetu Mervân b. el-Atiyye tarafından basılmıştır.

yorumlar yapılmıştır. Şerif Murtaza bu yorumlar arasında görüş bildirmiş ve şiirle istişhada ihtiyaç duymamıştır.

Şerif Murtaza'nın şiirle istişhadı gerekli gördüğü yerde kullandığı ifade kimi zaman *يشهد* dur.¹⁰ Murtazâ, âyete verdiği anlamın doğruluğunu şiirle sağlamasını yapmakta ve şiire yer verirken "bu yorumun şahidi" ifadesini kullanmaktadır. Kendisi aynı bağlamda birden fazla şairin şiirleriyle istişhatta bulunmakta bir beis görmemiştir. Yapmış olduğu istişhatların bir kısmı kendisine ait olmakla birlikte aynı âyetin tefsirinde aynı şiirleri kendinden önceki dilbilimci müfessirlerin de kullanmış olduğu görülmektedir. Hatta Emâlî'de yoğun bir şekilde Ferrâ'nın etkisini görmek mümkündür. Birçok yorumda Ferrâ'nın yapmış olduğu istişhatları olduğu gibi alıntılanmıştır.¹¹ Bu itibarla eserin, "şiirle istişhat" açısından kendinden önceki çalışmaları genel olarak tekrar ettiği görülmektedir.

Şerif Murtaza'nın şiirlerine en çok başvurduğu şairler Cahiliye ve Muhadram şairlerdir. Bunlar; İmru'l-Kays (ö. 565), Tarafe (ö. 564), Hansâ, (ö. 24/645) Amr b. Kulsûm (ö. 584), Zuheyr b. EbîSulmâ (ö. 609), Antere (ö. 614), Lebid (ö. 40/660), Ümeyye b. Ebî Salt (ö. 8/630), Nâbiga (ö. 604), Mühelhil b. Rabîa (ö. 525), A'şâ b. Meymûn (ö. 7/629), Adıyy b. Zeyd (ö. 600), Süveyd b. Ebî Kâhil (ö. 63/683), Amr b. Berrâk (ö. ?), Kays b. el-Hutaym (ö. 2/620) ve EbûZüeyb el-Hüzelî (ö. 28/648)'dir.

İslami ve Emeviler dönemi şairler ise Hassân b. Sâbit (ö. 60/380), Ka'b b. Züheyr (ö. 24-645), Cerir b. Atıyye (ö. 110/728), Ferezdak (ö. 114/732), Ahtal (ö. 92/710), Ebu'n-Necm el-İclî (ö. 125/743'den önce), Tırımmah (ö. 125/743), Kümeyt el-Esedî (ö. 126/744), Kuseyyir (ö. 105/723), Zürrumme (ö. 117/735) ve Ziyâd el-A'cem (ö. 100/718)'dir.

Şerif Murtaza şiirleriyle istişhad yapılması doğru bulunmayan "Muhtes" şairlerin şiirlerine de yer vermiştir.¹² Örneğin; renk ve kusur ifade eden *أفعل* kalıbından doğrudan taaccüp "hayret" fiili getirilip getirilemeyeceği konusundaki bir tartışmada, Abbasiler dönemi şairlerinden Mütenebbî'nin bir beyti ile yapılan istişhada yer vermiştir. Ancak burada Şerif Murtaza ayetin tefsiri sadedinde Mütenebbî'nin şiirini almamış, ayette geçen bir kelimenin anlamı hakkındaki farklı görüşleri zikrederken Mütenebbî'nin bir kelimeyi hangi anlamda kullandığı ayrıntısına istidraden girmiştir.¹³

Burada Şerif Murtaza'nın eserinde şiirle istişhatta bulunduğu konular başlıklar halinde verilecektir. 300 civarında şiire yer verdiği için örnekler sınırlı tutulacaktır.

a) Mastarın İsmi Meful Olarak Amel Etmesi

Kur'an merkezli filolojik çalışmalarda hicri ikinci yüzyıl büyük bir öneme sahiptir. Anlaşılması işkâl arz eden birçok kelime ve terkip izah edilmiş; Arap nahvi

¹⁰ Şerif Murtaza, *Emâlî*, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 2004, I, 31, 66.

¹¹ Araştırmada, Ferrâ'nın *Maâni'l-Kur'ân*'ından yapılmış bazı alıntılara kaynaklarıyla birlikte işaret edilecektir.

¹² Abdulkâdir el-Bağdâdî, *Hızânetu'l-edeb*, tah: Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetu'l-Hâncî, 1997-1418, C: I, s. 8.

¹³ Şerif Murtaza, *Emâlî*, I, 113.

ve şiiriyle vuzuha kavuşturulmuştur. Bu çalışmalar içerisinde Ferrâ'nın "Maâni'l-Kur'an"ı haklı bir şörete ulaşmış, sonra gelen tefsir hareketlerine öncülük etmiştir. Ferrâ'nın etkisi, birçok tefsirde olduğu gibi Şerif Murtaza'nın Emâlî'sinde de görülmektedir. Örneğin; Yusuf Sûresi'nde Yusuf a. s. ' ın kardeşleri akşam babalarına ağlayarak, feryat edip dönerler:

وَجَاءُوا عَلَىٰ قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ

Ellerinde üzerinde "yalan bir kan" olan gömlek vardır. Şerif Murtaza, "yalan kan" ibaresinin müşkil olduğunu düşünmüştür. Zira farazi soruya göre "yalancı" olan hallerdir, cisimler değil. Öyle ise kanın "yalancı" oluşu Arap dili açısından nasıl mümkün olabilir? Şerif Murtaza bu farazi suale Amr b. Külsüm'ün şu beytiyle cevap vermiştir:

تظل جياده نوحا عليه¹⁴

Bu beyitte geçen نوحا mastarı نائمة- i meful anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla "yalan kan" ifadesi "Yusuf'un kanı olarak iddia edilen ama aslında asılsız ve yalan olan kan" demektir. Bu kullanım bir açıdan Kur'an'daki icaza da bir örnek teşkil etmektedir. Zira "Yusuf'un kanı olarak iddia edilen ama aslında asılsız ve yalan olan kan" ibaresi tek bir kelime olan كذب mastarı ile ifade edilmiştir.¹⁵

Diğer taraftan aynı ayetle ilgili diğer bir beyte daha yer verilmiştir. Bu beyit Ferrâ'nın da aynı bağlamda kullandığı bir şiirden alınmıştır.¹⁶ Şairin kim olduğu belirtmemiştir.

حتى إذا لم يتركوا لعظامه حنقا ولا لفؤاده معقولا¹⁷

"Ne kemikleri için bir et, ne de gönlü için bir akletme kalıncaya kadar."

Bu şiirdeki معقولا i mefulü ile kastedilenin عقلا mastarıdır. Dolayısıyla Arap dilinde mastarın ism-imefûl anlamında kullanılması caiz olduğu gibi tam tersi ism-i mefulüle mastar anlamı verilmesi de mümkündür.

b) Tekrarlar

Kur'an'daki tekrarların en sık görüldüğü Rahman Sûresi'nde aynı ayetin tekrar etmesi Şerif Murtaza'nın meselelerinden biridir. Şerif Murtaza bu tekrarların Cahiliye şiirinde de bulunduğunu, dolayısıyla "tekrar" olgusunun

¹⁴ Şerif Murtaza, *Emâlî*, I, 124.

¹⁵ Bu beyitle birçok tefsirde istihatta bulunulmuştur. Şerif Murtaza'dan sonra İbn Kesir ve İbn Atiyye gibi müfessirler aynı beyte, Mülk Sûresi'ndeki *غورا ماءها غورا* "Ya da onun suyu batır." âyetinin tefsirinde başvurmuştur. Bu beyitteki kullanıma göre *غورا* *غورا* "ism-i fail" anlamındadır. İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, tah: Sâmî b. Muhammed es-Selâme, Dâru Taybeli'n-Neşr, Suudi Arabistan 1997, C: V, s. 159; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, tah: Abdüsselam Abdüşşâfi, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Lübnan, 2001, C: III, s. 518.

¹⁶ el-Ferrâ, Ebû Zekerîyya Yahya b. Ziyad, *Maâni'l-Kur'ân*, C: 2, Alemlü'l-Kutub, Beyrut, 3. B., 1403/1983, s. 35.

¹⁷ Şerif Murtaza, *Emâlî*, I, 124.

belagat açısından edebi bir yeri ve değeri olduğunu göstermek için Mühelhil b. Râbiâ'nın ölen kardeşi Kuleyb için söylediği mersiye ile istişhatta bulunmuştur.

عَلَىٰ أَنْ لَيْسَ عَدْلًا مِنْ كَلْبٍ إِذَا خَافَ الْمَعَاذَ مِنَ الْمُعِيرِ
عَلَىٰ أَنْ لَيْسَ عَدْلًا مِنْ كَلْبٍ إِذَا طَرِدَ الْيَتِيمَ عَنِ الْجُرُورِ¹⁸

36 beyitlik bu kasidede,¹⁹ 10 beytin ilk bölümleri tekrar edilmiştir. Şerif Murtaza, bu türden tekrarlara Arapların söz ve şiirlerinde sıklıkla rastlanıldığını ifade etmiştir. Dolayısıyla başta Rahman Sûresi olmak üzere Kur'an'ın diğer yerlerinde vukua gelen tekrarlar, Arap şiirinde eskiden beri var olan ve ifadedeki etki gücünü artırmak için kullanılan edebi unsurlardandır.²⁰

c) İmkânsızlığın Nefiy Anlamında Kullanılması

Bir durumun, asla mümkün olmadığı halde sanki az da olsa muhtemelmış gibi ifade edilmesi edebiyat açısından doğru değildir. Örneğin, bir annenin çocuğunu öldürme ihtimali asla düşünülmez. Dolayısıyla şöyle bir cümle kurmak edebi açıdan yanlış kullanıma örnek gösterilebilir. "O (anne) çocuğunu haksız yere öldürmez." Bu cümlede sanki annenin çocuğunu öldürmesinin "haklı olabileceği" bir duruma imada bulunulduğu için cümle edebi açıdan hatalı kabul edilir. Hâlbuki Kur'an'da bazı ayetlerde buna benzer anlatımlar bulunmaktadır. Örneğin; يقتلون

ayetinde کافِرِينَ بغير حق "haksız bir biçimde" öldürdüğü ifade edilmektedir. Mana-yı muhalifiyle peygamberleri "haklı bir gerekçe" ile öldürmenin mümkün olabileceği manası çıkmaktadır.

Şerif Murtaza, bu ve benzeri kullanımların Arap şiirinde var olduğunu ve bununla nefiy "olumsuzlama" manasının güçlendirildiğini ifade etmiştir. Maksat bir "olasılık"tan bahsetmek değil bilakis asla mümkün olmadığını pekiştirmektir. Bu tür kullanımlara örnek olarak, Süveyd b. EbîKâhil'in şu beytiyle istişhatta bulunmuştur:

مِنْ أَنَا لَيْسَ مِنْ أَخْلَاقِهِمْ عَاجِلَ الْفُحْشِ وَلَا سِوَى الْجَزَعِ²¹

"İnsanların içerisinde, ahlaklarında hemen kötülüğe düşme ve evhama kapılma olmanlar vardır."²²

¹⁸ Şerif Murtaza, *Emâli*, I, 141.

¹⁹ Mühelhil b. Râbiâ'nın kasidesinin tamamı için bk: <http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=26445> (Erişim: 13.04.2018)

²⁰ Şerif Murtaza'nın Kur'an'daki tekrarlar konusundaki görüşü İbn Kuteybe'nin konuya yaklaşımı ile benzerlik arz etmektedir. İbn Kuteybe de tekrar lafızları ile mananın pekiştirildiğini düşünmektedir. İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim, *Te'vilu müşkili'l-Kur'ân*, Daru ihyai kutubi'l-Arabiyye, s. 180.

²¹ Şerif Murtaza, *Emâli*, I, 235.

²² Şerif Murtaza sonrası müelliflerin de aynı beyit ile istişhatta buldukları görülmektedir. Ahmet b. Yûsuf, *ed-Dureru'l-masûn fi ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, tah: Ahmed Muhammed el-Harrât, C: VI, Şam ty., s. 408; *Ebû Hayyân el-Endelûsî*, el-Bahru'l-Muhît, tah: Adil Ahmed Abdussabûr, Dâru'l-kutubi'l-

Bu beyitte âcılı'1-fuhs "hemen fuhsiyata, kötülüğe düşen" anlamındadır. Övgü maksatlı söylenmiş bu şiirde bahsi geçen insanların hemen olmasa da daha sonra fuhsiyata düşecekleri anlamı tabî ki anlaşılmamaktadır. Maksat anlamı pekiştirmektedir. Bu şiirde olduğu gibi âyette geçen بغير حق "haksız yere" ifadesi ile kastedilenin "haklı yere" peygamber öldürmenin olasılığı değil, onların peygamberleri "haksız" bir şekilde öldürmüş olmalarının tekididir.

d) Haberi Sıfatların Te'vili

Kur'an'ın bazı ayetlerinde Allah'ın zatı hakkında "cismiyet ya da cihetiyet" olarak anlaşılabilir ifadeler bulunmaktadır. استوي ve يد الله gibi ifadelerin Allah hakkında nasıl anlaşılması gerektiği ile ilgili erken dönemlerden itibaren te'viller yapılmıştır. Zira bu kullanımların zahiri anlamlarında Allah'ın, yaratılmışların sıfatlarına benzetilmesi anlaşılabilir. El, oturma, göz gibi ifadelerin "müteşâbih" ayetler kabul edilmesi ve "teslim" olunarak "sükut"a gidilmesi bir görüş iken,²³ diğer taraftan bu ifadelerin uluhiyete yaraşır bir şekilde Arap dilinin imkanları çerçevesinde te'vil edilmesi de diğer bir görüş olarak süre gelmiştir.²⁴

Şerif Mürteza, aklî bir yaklaşımla bu tür ifadelerin "te'vil" edilmesi gerektiğini savunmuş, bunu yaparken de sıklıkla Arap şiirinden örnekler getirmiştir. Örneğin; تعلم ما في نفسي ولا أعلم ما في نفسك "Sen benim nefsimde ne olduğunu bilirsin de ben senin nefsinde ne olduğunu bilemem" ayetindeki نفس zahire göre "öz" anlamına gelmektedir. Ancak "öz" ifadesinin Allah hakkında kullanılması Şerif Murtaza'ya göre doğru değildir. Zira bir şeyin özü varsa özü olmayanı ya da felsefi bir ifadeyle "arazı" da vardır. Dolayısıyla buradaki نفس kelimesi "kul" hakkında caiz iken Allah hakkında caiz değildir. Şerif Mürteza bu müşkil duruma izah olarak ayette geçen نفس kelimesinin "irade" anlamında kullanılmış olabileceğine dair Mümezzik el-Abdî'nin şu şiirine yer vermiştir:

ألا من لعين قد نأها حميمها وأرقني بعد المنام همومها

فباتت لها نفسان شتى همومها فنفس تعزيبها ونفس تلومها²⁵

→

ilmiyye, C:1, Beyrut 1993, s. 333. Ebû Hayyân, benzer bir şekilde ولا تكونوا أول كافر به "İlk inkâr edenlerden olmayın." âyetinin tefsirinde mezkur beyte yer vermiş, Şerif Murtaza'nın istişhadına benzer bir şekilde "ilk inkar eden olmayın sözüyle son kafir olun manası anlaşılmalı" tefsirinde Ebû Kâhil'in şiirini kullanmıştır.

²³ Örneğin; İbn Teymiye, Müslümanların birliğinin bozulması ve dinin temel öğretilerinin çarpıtılmasında te'vilin büyük rolü olduğunu düşünüyor hatta tevili "tâgût" olarak niteliyordu. İbn Teymiye, *el-İklîl fi'l-müteşâbih ve't-te'vil, Dâru'l-eymân*, İskenderiye ty., s. 3.

²⁴ Örnek olarak Eşari geleneği içerisinde te'vilin kabulü ve yaygınlaşmasında etkin olan İbn Fûrek'e göre ilahi sıfatlar Kur'an ve Sünnet'e dayanılarak tespit edilmeli ve tenzih ilkesine uygun olarak anlaşılmalıdır. Bu sebeple haberî sıfatların lafızlarını reddetmeden Allah'ın zatına uygun manalar taşıdığına inanmak ve bunları Arap dili kurallarına göre te'vil etmek gerekir. Yavuz, Yusuf Şevki, "İbn Fûrek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, XIX, 496.

²⁵ Şerif Murtaza, *Emâli*, 1,318.

“Sevdiği kendinden uzaklaşmış bir gözün yok mu tesellisi! Dertleri onu uykusundan uyandırdı.

Artık gözümün dertleri farklı iki nefsi vardır: Biri teselli verir; diğeri de kınar.”

Şair sevdiğinden ayrı düşmüştür. Uykusuz kalan gözleri iki farklı iradeye sahiptir. Biri “sabretmen gerekir” diyerek teselli vermekte, diğeri ise “neden sabrediyorsun, git ve bul” diyerek onu kınamaktadır. Bu şiirdeki نفس kelimesinin “irade” anlamında kullanılması gibi, ayette geçen “nefs”ten de murâdın “Allah’ın” iradesi olması mümkündür. Buna göre anlam, “Sen benim ne istediğimi bilirsin fakat ben senin ne irade buyuracağını bilemem” şeklinde olacaktır.²⁶

e) Kelime Anlamı

Şerif Murtaza bazı kelimelerin anlamlarını bulmada Arap şiirinden yararlanmaktadır. Bu kelimeler, anlamları bakımından anlaşılması güç olan garip kelimeler olabileceği gibi, bazen yakın anlamlı kelimeler de olabilmektedir.

سبات و جعلنا نومكم سباتا ayetinde geçen نوم ve سبات kelimeleri “uyku” anlamına gelmektedir.²⁷ Bu iki kelimenin manaları aynı ise “uykunuzu uyku kaldık” gibi bir anlama gelir ki bu da doğru olmaz. O halde ikinci kelimenin başka bir anlama gelmesi gerekecektir. Şerif Murtaza bu ikinci kelimenin “uyku”dan başka, “bırakma ve salma” anlamına geldiğini şu beyitle gösterir:

وإن سبته مال جثلا كأنه سدى واهلات من نواسج خثعما²⁸

Şair bu beyitte, sevgilisinin saçlarının arkadan yapmış olduğu topuzu çözünce çok koyu ve siyah bir şekilde dağıldığını, dokumacılığıyla meşhur Has’amâ kabilesinin ipeksi ince ve yumuşak iplikleri gibi göründüğünü dile getirmiştir. Burada, kaynaklarda EbûVecze es-Sâ’dî’ye ait olduğu belirtilen bu şiirin söyleyeni zikredilmemiştir. Bu şiirdeki سبت fiiline göre anlam, “toplu ve sıkıştırılmış” halde bulunan saçların çözülerek “salınması”dır.²⁹

Buradan yola çıkarak uykunun “sebt” ile tasvir edilmesine şöyle bir anlam vermek mümkündür: Gündüz meşguliyetlerle insanın bedeni ve ruhu adeta topuz yapılmış saç gibi gergin ve daralmış iken uyku ile kasları serbest kalıp gevşer ve gün içerisinde yaşadığı stres dağılır. Dolayısıyla âyet, tek bir kelime ile uykunun bedensel ve zihinsel fonksiyonlarına işaret etmekle icazını göstermiş olmaktadır.

Kelimenin “dinlenme” anlamından başka bir de “kesme” anlamı vardır ki³⁰ bu anlama göre uyku nimetinin “işe” ara verme gibi bir yönü de bulunmaktadır. Bu anlamı göstermek için Antere’nin şu beytinden yararlanmışır:

بطل كأن ثيابه في سرحة يجذى نعال السبت، ليس بتوأم³¹

²⁶ Şerif Murtaza, *Emâli*, I, 318.

²⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, el-Mevsûatu'l-a'lâ, Beyrut 2005, s. 1732.

²⁸ Şerif Murtaza, *Emâli*, I, 329.

²⁹ Şerif Murtaza, *Emâli*, I, 329.

³⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, s. 1733.

³¹ Şerif Murtaza, *Emâli*, I, 329.

Öyle bir kahraman ki o, elbisesi (uzunluğuyla bilinen) serh ağacı gibidir. Tüyleri kesilmiş ayakkabılar giydirilir. (Güçlü olma konusunda) İkizi de yoktur.

Övgüye konu olan السبب tabaklanmış ve tüyleri “kesilmiş” deri ayakkabılar anlamına gelmektedir. Hadis kaynaklarında da geçen bu ifade ile o dönemin “sağlam” ve “gösterişli” ayakkabıları kastedilmektedir. Dolayısıyla ayet, سيات ifadesi ile uykunun bedensel faaliyetleri “kesip” arma vermesine işaret etmektedir.

Diğer bir örnek Yûsuf Sûresi'nde geçen اليوم kelimesiyle ilgilidir. Yûsufa. s. malum kıssanın sonunda kardeşlerini affetmiş ve onlara لا تثريب عليكم اليوم demiştir. “Bugün sizlere kınama yok” diyerek onları bağışlamıştır. Bu ayette kullanılan “bugün” kelimesi ile kastedilenin zaman içerisinde bir nokta değil, tüm zamanlar olduğu bilgisinde İmru'l-Kays'ın şu şiiri ile istişhatta bulunmuştur:

حلت لي الخمر وكنت امرأ
عن شربها في شغل شاغل

فاليوم فاشرب غير مستحقب
إثنا من الله ولا واغل³²

Cahiliye Arapları bir yakını öldürüldüğü zaman, intikamlarını alıncaya kadar içki içmeyi, et yemeyi ve başlarını yıkamayı kendilerine haram kılıyorlardı. Bunları ancak intikamlarını aldıktan sonra ancak yapıyordu. İmru'l-Kays intikamını aldıktan sonra bu şiirini söylemiştir:

“İçmek bana yasaktı ki artık helaldir. Bugün iç!”

Allah'a karşı bir günah olmaksızın ve davet edilmeden içmeksizin.”

Şerif Murtaza “Bugün iç!” ifadesindeki “bugün” lafzı ile sadece belirli bir günün değil, “tüm zamanların” kastedildiğini düşünmektedir. Dolayısıyla ayette Yusuf a. s. 'ın kardeşlerine hitabında kullandığı اليوم bu şiirdeki اليوم anlamında olmalıdır.

Diğer bir örnek Enfâl Sûresi'nde geçen يحول بين المرء وقلبه ayetindeki قلب ile neyin kastedildiğine dairdir. “Ey inananlar! Allah ve Peygamber sizi, hayat verecek şeye çağırıldığı zaman icabet edin. Allah'ın kişi ile kalbi arasına girdiğini ve sonunda O'nun katında toplanacağınızı bilin” mealindeki bu ayette, “Allah'ın kişi ile kalbi arasına girmesi” ifadesindeki “kalp” ile “akıl” ya da “bilinç” kastedilmiş olması mümkündür. Allah kullarını davet etmektedir. Bu davete ancak “akıl” ile icabet edilebileceği için, kulların yaşlılık ya da delilik gibi sebepler gelmeden önce ibadete koşurmalarına teşvik vardır. Şerif Murtaza kalbin, akıl anlamında kullanıldığına dair bir şiir ile istişhatta bulunmaktadır. Gazel şiirleriyle tanınan Kays b. Mulevva'a ait olan bu şiirle istişhatta bulunmuş ancak şairin adını belirtmemiştir.

ولي ألف وجه قد عرفت مكانه
ولكن بلا قلب إلى أين أذهب³³

Kays b. Mulevva, sevgilisi olan Leyla'nın aşkından aklını kaybetmiş ve ona şöyle seslenmiştir:

³² Şerif Murtaza, *Emâli*, I, 430.

³³ Şerif Murtaza, *Emâli*, I, 496.

tek başına yeterli iken من فوقهم kaydının ziyade olarak zikredilmesinde mana ne olabilir?

Şerif Murtaza ayette geçen عليهم ifadesinin “*üzerlerine*” anlamında değil de عنهم “onlardan ya da onlardan dolayı” yani “*ecliyyet*” sebebiyet anlamında kullanılmış olabileceğini belirtmiştir. Buna göre ayetin anlamı “onların küfrü sebebiyle tepelerine çatı çöktü” şeklinde anlaşılabilir. Zira Arap şiirinde على harfi cerinin عن anlamında sebebiyet ifade ettiği görülmüştür:

أرمني عليها وهي فرع أجمع وهي ثلاث أذرع وإصبع³⁸

Sahibinin zikredilmediği bu şiirde şair, yayını tasvir ederken kullandığı عليها ile عنها anlamını kastedmiştir. Buna göre beytin anlamı “*yayınüzünde*” atarım değil, “*yaydanatarım*” şeklinde olacaktır.

g) Mecazi Anlatımlar

Arap dilinde en sık başvurulan ifade çeşitlerinden biri olan mecazın Kur'an'da varlığı konusu tartışılan konulardan birisi olmuştur. Şerif Murtaza bazı ayetlerin tefsirinde bulunurken buralarda mecazi anlatımların olduğunu düşünmüş ve benzer mecazi kullanımların Arap şiirinde de varlığını göstererek bu çerçevede tefsirini yapmıştır.

Örneğin; Hûd Sûresi'nde geçen أولئك لم يكونوا معجزين في الأرض وما كان لهم من دون الله من أولياء يضاعف لهم العذاب ما كانوا يستطيعون السمع وما كانوا يبصرون *Bunlar yeryüzünde Allah'ı aciz bırakamazlar. Allah'tan başka kendilerini kurtaracak dostları da yoktur. Azap onlara kat kat verilir; işitemezler ve göremezlerdi*” ayetindeki ما كانوا يستطيعون السمع وما كانوا يبصرون *“işitemez ve göremezlerdi”* ifadesi mecazi bir anlatımdır. Zira ayette kastedilen kimseler, dünya hayatında iken Allah'ın ayetlerini dinlemek, bakmak ve tefekkür etmek onlara o kadar ağır gelmiş, ayetlerden o kadar nefret duymuşlardır ki adeta “dinleyemez” ve “göremez” hale gelmişlerdir. Âyet onların ruh halini “*kişinin öfke duyduğu kimsenin yüzüne şiddetli nefretten dolayı bakamaması ve onun sözlerini dinlemekten tiksınmesi*” olarak tasvir etmektedir. Dolayısıyla ahirette kat kat azap verilen kimseler, dünya hayatında iken ayetleri görmek ve dinlemekten nefret edenlerdir. Bu halet-i ruhiyede bulunan kimselerin “göremez ve işitemez” şeklinde betimlenmesinin Cahiliye şiirinde de örneği bulunmaktadır:

ودع هريرة إن الركب مرتحل وهل تطيق وداعا أيها الرجل³⁹

Aşâ'ya ait olan bu beyitte Hurayra adında bir kadın hakkında, devesine binmiş giderken ona olan ayrılık acısını ifade etmekte ve onunla “*vedalaş*”

³⁸ Şerif Murtaza, *Emâli*, I, 341.

³⁹ Şerif Murtaza, *Emâli*, I, 519.

demektedir. A'şâ şu şekilde istifhamda bulunmaktadır: “*Ey adam! Vedalaşabilir misin ki?*”⁴⁰

Şerif Murtaza'ya göre bu ifadede mecazi bir anlatım bulunmaktadır. Zira Hurayra ile vedalaşmak doğal olarak gücü dâhilindedir. Öyle ise şiirde kastedilen hakiki anlamda “*veda etmeye güç yetirme*” değil, ona veda etmenin zorluğu ve veda etmek istemeyişi olmalıdır.

Diğer bir âyette geçen *الله يستهزئ بهم* ifadesinde, münafıkların alay etmesine karşılık Allah'ın da onlarla alay etmesinden bahsetmektedir. Bu ifadenin Allah hakkında kullanılması doğru değildir. Dolayısıyla bu ifadenin gerçek anlamı dışında mecazi bir anlamı olmalıdır. Şerif Murtaza bu mecazi kullanımın Arap şiirinde sıklıkla kullanıldığı belirtmiştir. Araplar kimi zaman bir şeyi anlam bakımından kendisine yakın olan başka bir şeyle ifade ederlerdi. Şu şiir bu türden bir kullanıma örnektir:

كم أناس في نعيم عمرو
في ذرى ملك تعالى فسق

سكت الدهر زمانا عنهم
ثم أبكاهم دما حين نطق⁴¹

“*Nice insanlar var ki mal ve mülkün tepelerinde nimetler içinde mamur oldular da tükürdüler.*”

Felek onlara bir müddet sustu ve felek konuşunca onlara kan ağlattı.”

Anlamın yakın olmasından dolayı iki şeyin birbirinin yerine zikredilmesine örnek olan diğer bir şiirde şöyle denmiştir:

سألتنى بأناس هللكوا
شرب الدهر عليهم وأكل⁴²

Bu iki şiirde de zamanın susması ve konuşmasından; yemesi ve içmesinden bahsetmektedir. Bunlar “*zamanın değişmesi, bozulması*” anlamında kullanılmıştır.

Dolayısıyla onların Müslümanlarla alay etmesine karşılık Allah'ın onlarla “*alaytmesi*”, onların alayına benzer bir surette onları hakir görmesi, değer vermemesi olarak anlaşılması mümkündür.

Diğer taraftan bu ayette yer alan “*istihza*” ile onların istihzalarına cezasını verme anlamını çıkarmak da mümkündür. Zira Araplar şiirlerinde bu manayı da kastedebilmektedir.

ألا يجهلن أحد علينا فنجهل فوق جهل الجاهلينا⁴³

“*Kimse bizi bilmemezlikten gelmeye kalkmasın yoksa biz, bilmemezlikten gelenlerin de üstünde görmezden geliriz.*”⁴⁴

⁴⁰ Şerif Murtaza, *Emâli*, I, 519.

⁴¹ Şerif Murtaza, *Emâli*, II, 126.

⁴² Şerif Murtaza, *Emâli*, II, 127.

⁴³ Şerif Murtaza, *Emâli*, II, 127.

⁴⁴ Amr b. Külsüm'ün divanı için bk: <https://faculty.mu.edu.sa/public/uploads/1424629081>.

معلقة/20% عمرو/20% بن/20% كلثوم/3999.pdf (Erişim: 13.04.2018)

Görüldüğü gibi bu beyitte şair, kendine ve kabilesine karşı yapılacak bir saygısızlığın cezası olarak aynı muameleyi daha şiddetli bir surette yapacağından bahsetmektedir. Buna binaen ayette de bu beyitte olduğu gibi onların istihzalarına karşılık Allah'ın buna cezasını vereceğini ifade etmek için, "istihza" ifadesinin kullanımı Arap edebiyatına uygun düşmektedir.

h) Muzafın hazfedilmesi

Kur'an'da sıklıkla görülen ifade tarzlarından birisi de muzafın (tamlanan) düşürülmesidir. Türkçede eksiltili anlatım olarak bilinen bu ifade tarzı ile kimi zaman anlatılmak istenen mana daha az kelime ile ifade edilir. Örneğin "Allah muhafaza" cümlesinde "etsin" kelimesi düşürülmüştür. "şükür ki ..." ifadesi ile "Allah'a şükürler olsun" denilmek istenmektedir.

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً ۖ لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ
Yukarıdan size su indiren O'dur. Ondan içersiniz; hayvanları otlattığınız bitkiler de onunla biter" Âyeti'nde yer alan "ondan ağaç" ifadesinde bir hazf "eksiltili anlatım" bulunmaktadır. Bir isim tamlamasının muzafı olan kelime düşürülmüştür. Buna göre anlatılmak istenen "Semadan indirilen sudan içeceğinizi temin ettiğiniz gibi ağaçlarımızı da onunla sularsınız. Ağaçtaki meyvelerin suyunu da içersiniz" dir. Dolayısıyla anlaşılması mümkün olan bu manalar "hazf" eksiltili anlatıma örnektir. Diğer taraftan "semadan ağaç" ifadesinin "sema tarafından gelen su ile yetişen ağaç" anlamı da mümkündür. Bu kullanım Arap şiirinde bulunmaktadır. Şerif Murtaza'nın Ebu Züeyb'e dayandırdığı şu şiirde muzaf hazfedilmiştir:

أمنك برق أبيت الليل أرقبه كأنه في عراض الشام مصباح

"Senden bir yıldırım var ki onu gözetlerim. O sanki Şam mahallelerinde bir lambadır."

Şiirde برق منك ifadesi, أمن ناحتك ya da أمن ناحتك şeklinde anlaşılma ile birlikte muzaf hazfedilmiş ve أمن ile yetinilmiştir.

Muzafın hazfedilmesine diğer bir örnek وَاسْأَلْ مَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا أَجَعَلْنَا مِنْ دُونِ الرَّحْمَنِ آهَةً يُعْبَدُونَ hitaben "Senden önce gönderdiğimiz elçilerimize sor" buyurmaktadır. Hz. Peygamberin a. s. m. "zamansal olarak" kendinden önce gelip geçmiş olan peygamberlere soru sormasının başka bir anlamı olmalıdır. Şerif Murtaza burada kastedilenin "senden önceki peygamberlerin tabilerine sor" olduğuna şairinin isminin vermeden şu beyit ile istişhatta bulunmuştur:

لهم مجلس صهب السبال أدلة سواسية أحرارها وعبيدها

Zürümme'ye ait bu beyitte bazı kimselerden övgü ile bahsedilmektedir. Onlar öyle kimselerdir ki onların meclislerinde bahadır yiğitler zillet içerisindedir. Onların hür olanları ile köle olanları küçüklük bakımından eşittirler. Bu beyitte

⁴⁵ Şerif Murtaza, *Emâli*, I, 576.

⁴⁶ Şerif Murtaza, *Emâli*, II, 71.

“onların meclisleri vardır” ifadesi ile kastedilenin “meclis sakinleri” olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre muzaf (tamlanan) hafzedilmiştir. Dolayısıyla âyette “senden önce gönderdiğimiz elçilerimiz” ile kastedilenin, o peygamberlerin hali hazırda yaşayan ümmetleri olması Arap dili belagat açısından mümkündür.

i) Atıf Harfleri

Arap dilinde harf i cerlerin olduğu gibi atıf harflerinin de birden fazla anlamı bulunmaktadır. Kullanılan atıf harflerinin hangi anlamda kullanıldığının tespit edilmesi ayetin anlamı açısından önem arz etmektedir.

Bedir gazvesinde Müslümanlar, tüm savaş kriterlerine göre Mekkeli müşriklerden daha zayıf idiler. Ancak bu gazvede Allah, Müslümanlara yardım etmiş; müşrikler ezici bir mağlubiyet tatmış ve zillet içerisinde Ebû Cehil gibi reislerinin cesetlerini savaş meydanında bırakarak geri dönmüşlerdi. Bu savaş Müslümanların kuvveti neticesi değil, tamamen Allah'ın yardımı ile lehte sonuçlanmıştı. Âli İmrânSûresi'ndeki gelen âyetler buna vurguda bulunmaktadır. Yıllarca eza ve cefa çeken Mekkeli Müslümanlar neticede büyük bir galibiyet elde etmişti. Bu galibiyetin kendi eserleri olmadığını, Allah'ın yardımı ile gerçekleştiğini unutmaya tehlikesi belirince şu âyetler nazil olmuştur:

وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُم بِهِ ۗ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ (126) لِيَقْطَعَ طَرَفًا
مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْتَسِبَهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ (127) لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ (128)

“Allah bunu, ancak size müjde olsun ve böylece kalbleriniz yatışsın diye yapmıştır. İnkâr edenlerin bir kısmını kesmek veya ümitsiz olarak geri dönecek şekilde bozguna uğratmak için gereken yardım, ancak Güçlü ve Hâkim olan Allah katından olur. Allah'ın, onların tevbelerini kabul veya onlara azab etmesi işiyle senin bir ilişiğin yoktur; çünkü onlar zalimlerdir.”

Son âyet Hz. Peygambere a. s. m. hitaben لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ diyerek, olan bitenlerden onun dahi hiçbir müdahalesinin olmadığını vurgulamaktadır. Bu vurgulardan anlaşıldığı kadarıyla, böyle beklenmedik bir galibiyet neticesinde Müslümanlar zafer neşesiyle kendini kaybedebilir, savaş meydanında elde ettikleri maddi ganimet, onların manevi ganimetleri olan ihlaslarına zarar verebilirdi.

Ancak “senin bu konuda (zaferde) hiçbir şeyin (tesirin) yok” ifadesinden sonra ayetin devamında yer alan أَوْ bir atıf harfidir. Kendisinden önceki (matufun aleyh) ile münasebete binaen getirilmiştir. Türkçede “ya da” anlamına gelmekte olan bu atıf harfinin ilk bakışta ne anlama geldiği tam belirgin değildir.

Şerif Murtaza bu ayetteki أَوْ atıf harfinin حتى anlamında kullanılmış olabileceğine İmrü'l-Kays'ın şu beytiyle istişhatta bulunmuştur:

وَأَيُّقَنَ أَنَا لِأَحْقَابَانَ بِقَصِيرَا
بِكِي صَاحِبِي لَمَّا رَأَى الدَّرْبَ دُونَهُ
فَقُلْتُ لَهُ: لَا تَبْكُ عَيْنَاكَ إِنَّمَا
نَحَاوُلُ مُلْكًا أَوْ نَمُوتُ فَتَعَدَّرَا⁴⁷

⁴⁷ Şerif Murtaza, *Emâli*, I, 588.

*“Arkadaşım ardındaki yolu görünce ağladı ve Kayser’e yetişeceğimizi anladı
Ona dedim: Gözün ağlamasın. Biz o devlete ölüp mazur görülünceye dek
ulaşmaya çalışacağız”*

İkinci beytin ikinci şatırında yer alan أو نموٰت “ölünceye kadar” anlamındadır. Dolayısıyla أو atıf harfine حتى anlamı verildiği zaman ayetin anlamı “Allah’ın onların tövbelerini kabul etmesi ya da azap vermesi konusunda dahi senin hiçbir tesirin yok” şeklindedir.

Yine أو atıf harfi ile ilgili diğer bir örnek, ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبَكُمْ مِّنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً *“kalpleriniz bundan sonra katılaştı. Onlar (kalpleriniz) taşlar gibi ya da taşlardan da daha katıdır”*⁴⁸ ayetidir. Bu ayette kendilerine onca ayetler gelmesine karşılık hala inkârda direnen Yahudilere hitap etmekte, onların kalplerinin taş gibi kaskatı olduğunu ya da taştan da katı olduğunu ifade etmektedir. أو atıf harfinin anlamı ilk olarak “şüphe” ifade etmektedir. Onların kalplerinin “taş gibi ya da taştan daha katı” olduğu konusunda Allah’ın şüphe içerisinde olması mümkün olmayacağına göre, bu أو atıf harfinin başka bir anlamı daha olmalıdır.

Şerif Murtaza bu harfin و anlamında da kullanıldığı bilgisinde Cerir’in şu beytiyle istişhatta bulunmuştur:

نَالَ الْخِلَافَةَ أَوْ كَانَتْ لَهُ قَدْرًا كَمَا آتَى رَبَّهُ مُوسَى عَلَى قَدْرِ⁴⁹

“Hilafete bir değeri olduğu halde nail oldu. Aynı Musa’nın a. s. Rabbine değerli bir halde geldiği gibi.”

Bu şiirde Cerir, Emevi Halifelerinden Ömer b. Abdülaziz’in hilafet makamına gelişini övmektedir. Beytin ilk kısmında yer alan أو hal (durum zarfı) cümlesinin başında yer alan و anlamında kullanılmıştır.

Buna göre ayetin anlamı “kalpleriniz (hakkı kabul etmede) taş gibi ve (hayırdan uzaklaşmada) taştan da katı” şeklinde olacaktır.

Bir diğer örnek Hûd Sûresi’nde bulunmaktadır. Bu sûrenin 106. Âyeti olan فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ ayetinde “şekavet” ehli olanların gökler ve yer durduğu sürece Cehennemde kalacakları ifade edilmektedir. Ancak burada onların kalış süresi için bir istisna yapılmıştır. إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ denilerek “kalacakları süre Allah’ın iradesine tabi olarak kısıtlanmış” şeklinde anlaşılabilir ki bu, tehdit ve terhib makamına uygun düşmemektedir.

Şerif Murtaza bu ayette şekavet ehlinin Cehennemde kalış süresi ile ilgili bir istisnaî durumun söz konusu olmadığını, burada yer alan لٰيْنِ istisna değil و anlamında kullanılmış olabileceğini şu şiirle göstermektedir:

⁴⁸ Bakara, 2/74.

⁴⁹ Şerif Murtaza, *Emâli*, II, 52.

وأرى لها دارا بأغدرة السيدان لم يدرس لها رسم
إلا رمادا هامدا دفعت عنه الرياح خوالد سحيم⁵⁰

Bu şiirde şair sevgilisinden ayrıldıktan sonra onun yaşadığı yerlere gitmiştir. Onun Sidân denilen bölgedeki evinde hiçbir değişiklik olmadığı gibi sönmüş olan külün dahi yeri değişmemiş, rüzgar etki etmemiştir. Şiirin ikinci satırında İla ile bir istisna yapılmamıştır. Eğer istisna bulunsaydı bu durumda evde hiçbir değişiklik olmadığı ancak sönmüş olan külün izlerinin silinip gittiği şeklinde anlaşılırdı ki bu da şairin maksadına uygun düşmemektedir.

Dolayısıyla ayette “şekavet” ehlinin yerler ve gökler durduğu sürece cehennemde kalacağına ilave olarak, Allah’ın da irade buyurduğu sürece oradan ayrılamayacakları anlaşılmaktadır.

j) İltifat

Sözlük anlamı “Birine güler yüz gösterme, hatırını sorma, tatlı davranma” olan iltifat,⁵¹ bir söz sanatı olarak “Söz söylerken, daha çok etki sağlamak için beklenmedik bir anda sözü, konu ile çok yakından ilgili birine veya bir şeye yöneltme” anlamına gelmektedir.⁵²

Kur’an’da örneklerine sıklıkla rastlanılan “iltifat” sanatı ile özellikle uzun cümlelerde okuyucunun “sıkılmaması” sağlanmakta ve dikkatini konuya çekmek için kimi zaman “zamir”lerde değişiklik yapılmaktadır. Üçüncü tekil şahıstan bahsederken birden konuşmacı muhatabına yöneliyor, ya da tam tersini yapıyorsa muhatap konuşmaya dikkat kesilecektir. Örneğin; Fetih Sûresi’nde إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا akabinde birden zamir değişerek لِنُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ “Allah’a ve Resulüne iman etmeniz için” buyurulmuştur. Hz. Peygamber’e yapılan hitaptan sonra birden insanlara hitap edilmiştir.

Şerif Murtaza bunun Arap şiirinde mevcut olan bir söz sanatı olduğunu göstermek için bir şair olan Kuseyyir’in şu şiiriyle istişhatta bulunmuştur:

أسيبي بنا أو أحسني لا ملومة لدينا ولا مقلبة إن تقلت⁵⁴

Kuseyyir bu şiirde sevgilisine hitaben, “bize ister kötülük yap ister iyilik! Kınanacak bir şey yapsa da, darılmayız” demiştir. Görüldüğü gibi şiirin ilk satırında

⁵⁰ Şerif Murtaza, *Emâli*, II, 78.

⁵¹ http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5ad0794c0cb636.2595205 (Erişim: 13.04.2018)

⁵² Bir belagat kavramı olarak iltifat hakkında ayrıntı için bk: Özdemir, Abdurrahman, “Kadim bir Söz Sanatı: İltifat ve Kur’an’da İltifat Örnekleri”, *İslâmî İlimler Dergisi*, 1/2 (2006): 151-160; Mahcûn el-Hasan Muhammed, “Kur’ân’ı Kerim’de İltifat Sanatı: Faydaları ve Amaçları”, çev: Mustafa Şentürk, Kasım Altuntaş, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 169-180 <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/116884> (Erişim: 13.04.2018); Ahmet Yüksel, “Arap dilinde İltifat Sanatının Tarihi Seyri Üzerine Bir İnceleme”, *OMÜİFD*, 2010, Sayı: 28.

⁵³ Fetih, 48/1.

⁵⁴ Şerif Murtaza, *Emâli*, II, 201.

sevgiliye hitap ettiği halde, ikinci şatırında muhataba sigasındangaibeye yani üçüncü tekil şahsa geçiş yapmış, “iltifat” sanatını kullanmıştır.

k) Yakın Anlamlı Kelimeler

Kur'ân'da aynı anlama gelecek kelimelerin kullanılıp kullanılmadığı konusu kökü ilk dönemlere dayanan bir tartışmadır. Genel olarak bu tür kelimelerin varlığı kabul edilmiş ve bunlar, “vücuḥ ve nezâir” başlığı altında incelenmiştir.⁵⁵

Örneğin; Bakara Sûresi'nde geçen وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ “Biz Musa'ya kitap ve Furkan verdik ki hidayete ersinler”⁵⁶ ayetinde “kitap” ve “furkân” peş peşe gelmiştir. Bunların birbirinden ayrı kitaplar ya da ayrı konular olmadığı halde zikredilmesi Arap dili açısından sorunlu değildir. Şerif Murtaza benzer kullanımların Arap şiirinde de örneklerinin olduğunu belirtmektedir:

فَمَا لِي أَرَانِي وَابْنَ عَمِّي مَالِكَا مَتَى أَدُنُّ مِنْهُ يَتَأَنَّ عَنِّي وَيَبْعِدُ

Cahiliye dönemi şairlerinden olan Tarafe b. El-Abd'a ait olan bu beyitte “*Ne oldu ki amcamın oğlunu melik görüyorum. Ne zaman ona yaklaşısam benden uzak duruyor, uzaklaşıyor*” denmektedir. Aynı anlamda kullanılabilen نَأَى عَن ve بعد fiilleri bu beyitte art arda kullanılmıştır.

Diğer bir örnek yine Cahiliye dönemi şairlerinden Adiy b. Zeyde aittir:

وَقَدِمْتُ الْأَدِيمَ لِرَاهِشِيهِ وَأَلْفَى قَوْلَهَا كَذْبًا وَمِينَا

Bu beyitte yine birbirinin yerine kullanılması mümkün olan كَذِب ve مِينَا “yalan” anlamına gelmekte olup peş peşe kullanılmıştır.

Sonuç

Yaşadığı dönemin çok yönlü İslam bilginlerinden olan Şerif Murtazâ'nın Emali adlı eserinde yoğun bir şekilde kullandığı Arap şiiri ile istişhat örnekleri üzerinde duran bu araştırmanın ulaştığı en öncelikli sonuç, Şerif Murtaza'nın ayet tefsirinde mezhebî anlayışı gereği akılcı bir yaklaşım izlerken, bunu edebi bir perspektifle de temellendirmeye çalışmış olmasıdır. Dolayısıyla onun şiirle istişhadındaki yöntemi, bir bakıma Mutezile Mezhebi bilginlerinin mezhebî görüşlerini Arap dilinin imkânlarını kullanarak desteklemeye çalışmalarıyla benzerlik arz etmektedir.

Şerif Murtaza, ayetlerin tefsirinde başvurmuş olduğu şiirlerin öncelikli olarak Cahiliye ve Muhadram şairi olmasına özen göstermiş, bu açıdan istişhat yönteminde takip edilen bir geleneği devam ettirdiği görülmüştür. Sonuç olarak

⁵⁵ Konu hakkında temel kaynaklar için bk: Ebu Hilâl el-Askerî, *el-Vücuḥ ve'n-nezâir*, tah: Muhammed Osmân, Mektebetu's-sekâfeti'd-dîniyye, 2007, Kahire. Türkçe bilgi için bk: Türcan, Selim, “Özgün Bir Nakil Biçimi Olarak Vücuḥ Ve Nezâir Edebiyatı”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/18 (2010): 99-124; Karagöz, Mustafa, “Vücuḥ Ve Nezâirin Terimleşme Süreci -'Nezâir'in 'Eş Anlamlılık' Olarak Tanımlanması Sorunu”, *Bilimname*, 14/1 (2008): 441-475.

⁵⁶ Bakara, 2/53.

onun istişhat yöntemini farklı kılan husus, ayet tefsirinde rasyonel yaklaşımını edebiyatçılığı ile cem etmiş olmasıdır.

Kaynakça

- Arpa, Abdulmuttalip, "Şiirle İstihâd Yöntemi Açısından Kurtubî'nin El'câmi' Li-Ahkâmi'l-Kur'an Tefsir", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6/ 7 (2013): 91-119.
- Bağdâdî, Abdulkâdir, *Hızânetu'l-Edeb ve lübbü lübâbi lisâni'l-Arab*, tah: Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetu'l-Hâncî, 1997-1418.
- Ergüven, Şehabettin, "Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı Ve İlk Görüntüleri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/11 (2007): 155-183.
- Eroğlu, Ali, "Kur'an-ı Kerim'in Tefsiri ve Maânîl-Kur'an Müelliflerinin Kur'an Tefsiri'ne Getirdikleri", *Ekev Akademi Dergisi*, 6/10 (2002): 41/51.
- Ferrâ, Ebû Zekerıyya Yahya b. Ziyad, *Maâni'l-Kur'an*, I-II, Alemu'l-Kutub, Beyrut, 3. B., 1403/1983.
- Hamevî, Yâkût, *Mu'cemu'l-Udebâ*, tah: İhsân Abbâs, Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut, 1993.
- İbn Hallikân, *el-Vefeyâtü'l-a'yân*, tah: İhsân Abbâs, Dâru sâdir, Beyrut, 1970.
- İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, tah: Sâmi b. Muhammed es-Selâme, Dâru Taybeli'n-Neşr, Suudi Arabistan, 1997.
- İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, tah: Abdüsselam Abdüşşâfi, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Lübnan, 2001.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim, *Te'vîlu Muşkili'l-Kur'an*, Daru ihyai kutubi'l-Arabiyye.
- İbn Teymiye, *el-İklîlî'l-muteşâbihve't-te'vîl*, Dâru'l-eymân, İskenderiye.
- Kiraz, Celil, *Şerif Murtaza'nın Emâli'sinde Kur'an Müşkilleri ve Muteşabihleri*, EminYayıncıları, Bursa, 2010.
- Ma'tûk, Ahmed Muhammed, *eş-Şerif el-Murtazâ, Hayatühû, sekâfetuhû, edebuhû ve nakduhû*, el-Muessesetu'l-Arabiyyeli'd-dirâseti v e'n-neşr, Beyrut, 2008.
- Muhammed, Mahcûn el-Hasan, "Kur'an'ı Kerim'de İltifat Sanatı: Faydaları ve Amaçları", çev: Mustafa Şentürk, Kasım Altuntaş, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Erişim: 13.04.2018);
- Öz, Mustafa, "Tusi, Ebu Ca'fer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, XXXI.
- Özdemir, Abdurrahman, "Kadim bir Söz Sanatı: İltifat ve Kur'an'da İltifat Örnekleri", *İslâmî İlimler Dergisi*, 1/2 (2006): 151-160.
- Şerif Murtaza, *Emâli*, Mektebetu'l-asriyye, Beyrut 2004.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "İbn Fûrek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2012, XXIX.
- Yüksel, Ahmet, "Arap dilinde İltifat Sanatının Tarihi Seyri Üzerine Bir İnceleme", *OMÜİFD*, 28 (2010): 63-85.